

Наталія ЛЕШКОВИЧ, Михайло КРІЛЬ:

Віра Фрис. *Історія кириличної рукописної книги в Україні X–XVIII ст.*

Львів: Львів. нац. ун-т, 2003. 188 с. + 8 кольор. іл.

Слов'янський світ 1140 років тому дістав власне письмо завдяки діяльності і духовному подвигу святих Кирила і Мефодія. Це письмо, з якого згодом розвинулося українське, є одним з неоцінених джерел нашої духовності. За його допомогою поширювалося Боже слово рідною мовою серед слов'янських народів, утверджувалися в їхньому середовищі християнські ідеали. З життям та діяльністю святих Кирила і Мефодія тісно пов'язані сторінки сивої давнини української історії.

Усі ці події зафіксовані у давніх рукописах і рукописних книжках. Останні є не просто носіями інтелектуального потенціалу та важливим джерелом збереження й передачі історичної інформації. Вони свідчать про національні традиції і культурну спадщину народу. Звернення до цієї проблеми має не тільки пізнавальне, але й ширше значення в сенсі виявлення особливостей здобутків духовної культури народу.

Саме під цим кутом зору варто розглядати роль і місце рукописної книжки, яка має тисячолітню історію у слов'янських народів, у тому числі й українців. Дослідники неодноразово зверталися до проблеми її вивчення. Однак, кожна нова знахідка породжує низку запитань, що вимагає ґрунтовнішого та всебічного розгляду тих чи інших явищ, пов'язаних з історією розвитку письмових пам'яток. Певною мірою дати відповідь на окремі питання допоможе праця Віри Фрис "*Історія кириличної рукописної книги в Україні X–XVIII ст.*" Це дослідження є першим таким в українській історіографії і висвітлює процес становлення та розвитку рукописної книжки на українських землях від її появи і до XVIII ст. включно.

Названу працю поділено на дві частини. Перша ("Впровадження в курс") має вступний характер і містить характеристику джерельної та історіографічної основи. Внеском авторки в дослідження проблеми є запропонована нова версія періодизації історії рукописної книжки в Україні. Дослідниця обґрунтовує два основні періоди: 1) сакрального статусу книжки (X – середина XVI ст.); 2) поступової десакралізації книжки, її нове сприйняття (з середини XVI ст.).

Значну увагу дослідниця приділила сюжетам появи писемності на українських землях та палеографічним особливостям кирилиці, типам книжкового письма, елементам художнього оформлення. Викликає зацікавлення розгляд складових процесу виготовлення книжки, знаряддя та матеріалів до письма. Доступнішому сприйманню теми сприяють численні та різнохарактерні ілюстрації.

Авторка подає книжковий репертуар, а також відомості про оригінальні та перекладні твори, характеризує найдавніші книгозбірні, торкається питань збереженості та реконструкції масиву виготовлених манускриптів. У цій частині роботи відзначено, що серед збережених книжок найповніше представлені Євангелія. Слушними є твердження про значення покрайніх записів, які не тільки служать цінним джерелом для вивчення книжкової культури України, а й несуть найрізноманітнішу інформацію про тогочасне суспільство і допомагають повніше зрозуміти сферу функціонування рукописних пам'яток.

У другій частині, з дотриманням хронологічного принципу, викладено історію кириличної рукописної книжки в Україні згаданих вище двох періодів. Цим і зумовлений структурний поділ другої частини на два розділи, а викладений у них матеріал

дає змогу помітити особливості та виявити зміни у розвитку книгописання. У першому розділі визначено репертуар найдавніших книжок (переклади, твори місцевих авторів, світські жанри, агіографія). Важливо зазначити, що дослідниця подає не лише визначення цих книг, але й наводить історіографічні легенди, що містять широкую інформацію про мету створення, авторів, зміст, місце збереження найдавніших пам'яток тощо. Цікавий матеріал знаходимо в сюжетах про осередки книгописання та покрайні записи, виявлені імена та соціальне становище переписувачів, оздоблювачів, замовників, користувачів книжок. Цей матеріал доповнюють таблиці, де йдеться про переписувачів та власників книжок, порівняльні ціни на різні товари. Усе це значно збагачує уявлення і знання як про рукописну книжку та її роль і вагу в тогочасному суспільстві, так і про його соціальний розвиток і культурний рівень назагал.

У другому розділі чітко й детально описано зміни в розвитку та функціонуванні рукописної книжки. Розширення репертуару рукописної книжки (копії друкованої продукції, видання релігійно-полемічного змісту, нелітургійні книжки, літописи, щоденники, хроніки тощо) на думку дослідниці, є однією з важливих особливостей періоду, початок якого припадає на середину XVI ст. Причини цього полягали і в секуляризації репертуару, і в бракові друкарських потужностей.

Зібраний матеріал дав дослідниці можливість виявити регіональні особливості у підходах до виготовлення книжки (письма, художнього оформлення тощо), виділити такі регіони як Волинь, Галичина, Київщина, Гетьманщина. Серед чинників, які впливали на ці відмінності, В. Фрис вбачає різницю в естетичних критеріях та особливості соціально-психологічного середовища.

На конкретних прикладах В. Фрис аналізує взаємовпливи рукописної та друкованої книжки на загальному тлі поширення книгодрукування. Передовсім вплив рукописів позначився на друках Івана Федорова (на текстах, шрифтах, характері орнаментики). Водночас поява книгодрукування в Україні не ліквідувала рукописання, а традиції останнього виявилися досить стійкі. Іноді завдяки рукописним копіям, як випливає з дослідження, можна дізнатися про вигляд втраченої друкованої книжки. Характеризуючи книгописання в XVI–XVIII ст., автор пропонує умовний поділ книг на три типи, аналогічні західноєвропейській рукописній книжці: розкішні, звичайні та дешеві.

Занепад української рукописної книжки в різних регіонах України в подальшому викликали різні причини (нові способи виготовлення, козацькі війни та Визвольна війна українського народу середини XVII ст., занепад місцевого меценатства тощо).

Значну історичну та наукову інформацію містять сюжети, присвячені книгозбірням другої половини XVI–XVIII ст. (при навчальних закладах, релігійних громадах, монастирях, церквах, приватні). З навчальних закладів найбільші бібліотеки мали Києво-Могилянська академія, Львівський університет, Чернігівський та Харківський колеґіуми, езуїтські колеґіуми в Ярославі, Луцьку, Кам'янці, Острозі, Перемишлі. Багатими були приватні бібліотеки братів Рогатинців, ректора Замойської академії Валеріяна Алемпека та ін. Привертає увагу висновок, що з другої половини XVII ст., під впливом західноєвропейської придворної моди, поступово формується колекційний підхід до збирання книжок. Так виникли книгозбірні при великих магнатських дворах (Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Миколи Ханенка, Якова Марковича, Петра Апостола, Григорія Полетики, Федора Туманського, Степана Лукомського, Дмитра Трошанського та ін.).

Невід’ємною частиною дослідження є додатки (кольорові ілюстрації кириличних рукописів, мініатюри, заставки, зображення сторінок тощо). З огляду на значний фактичний матеріал, різноманітність географічних назв дуже корисними є особовий та географічний покажчики. Водночас доцільно було б додати також предметний покажчик і термінологічний словник. Для такого видання корисною була б і відповідна вибрана бібліографія, а не лише короткий післярозділові списочки використаних джерел і літератури.

Водночас у роботі певні моменти вимагають роз’яснення або уточнення. Навряд чи можна безапеляційно твердити про 820 рік народження св. Мефодія (Методія). Дослідники, думки яких з цього приводу розходяться, наводять дати в діапазоні від 805 до 820 року (с. 18)¹. Українська традиція вимагає написання імені *Константин*, (на с. 18 читаємо *Костантин*), а також прийнято вживати поїменування *Константин Філософ*, а не *Кирило Філософ*. Відомості про початки книгодрукування в Україні (с. 124–127) залишилися “відірваними” від проблеми співіснування рукописної книжки (с. 129–132). При переліку знарядь і матеріалів для письма пропущено відомості про “чорнильницю” (каламар) та її основні види, типи і форми.

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що праця Віри Фрис – перше комплексне дослідження з історії кириличної рукописної книжки в Україні. Воно корисне й своєчасне. Без сумніву, зацікавить науковців, бібліотекарів, книгознавців, музейників, архівістів, знайде свого читача у педагогічному середовищі, студенти зможуть використовувати його як навчальний посібник у своїх студіях.

Стаття надійшла до реакції 10.09.2004

Прийнята до друку 2.01.2005

---

¹ *Кріль М.* Святи Кирило та Мефодій у духовному і культурному житті слов’янських народів // *Історія України.* – Київ, 2003. – № 13. – С. 1–5; № 14. – С. 4–9.